

דף שבועי

בס"ד

פרשת בראשית, תשפ"ב, מספר 1438

על סיפור הבריאה, פרופורציות ודרכי התבוננות: בין ישעיהו ליבוביץ ליונתן זקס

דרור ארליך

אומרת לנו כי העבודה שהאדם עובד את ה' גדולה יותר מעולם ומלואו, והתורה שהאדם מגשימה בפועל בעבודת ה' שהוא מקבל על עצמו, גדולה יותר מהתורה הנתונה. מעובדות אלה אנו למדים כי לא התורה היא למען העולם, אלא העולם כולו אין לו אלא המשמעות של אותו מישור עליו משתדל האדם לקיים את התורה.¹

וכך כתב זקס:

לברוא עולם, רומז ספר בראשית, הרי זה דבר קל. **נחוץ לזה פרק אחד ודי**. קשה שבעתיים לברוא מערכת יחסים אנושית... זוהי התמודדות ישירה וישרה עם המורכבות ההופכת את ספר בראשית לטקסט דתי עמוק כל כך. היא מסרבת לפשט את המצב האנושי.²

שני ההוגים גם יחד התייחסו להיבט הכמותי של סיפור הבריאה בתורה, והצביעו על כך שמדובר בתיאור קצר. הם לא טענו שהוא קצר באופן אובייקטיבי ביחס לחשיבות תכניו. הם לא טענו גם שהוא קצר ביחס לתיאורים או מיתוסים של בריאה המופיעים בכתבים של דתות ותרבויות אחרות. הם טענו שהוא קצר בהשוואה לתיאורים של דברים אחרים במקרא עצמו. ההבדל ביניהם הוא במושג ההשוואה, וכפועל יוצא מכך (או שמא כמניע לכך) – גם בתובנות העולות ממנה.

ליבוביץ משווה בין אורך התיאור של בריאת העולם – 34 פסוקים – לאורך התיאור של בניית המשכן – כ-400 פסוקים; זקס, לעומת זאת, משווה בינו – "פרק אחד ודי" – לבין התיאורים של מערכות היחסים הבין-אישיים לאורך ספר בראשית כולו. בשני המקרים, כאמור, הממצאים הנוגעים ליחס

מראשית תולדותיה של התרבות היהודית היה הסיפור על בריאת העולם מוקד מרכזי של תשומת לב הגותית, פרשנית ודרשנית. תילי תילים של פרשנויות נבנו על הפסוקים הפותחים את התורה, שאלות רבות נשאלו, ותשובות רבות אף יותר הוצעו. "מעשה בראשית", בלשון המשנה (חגיגה ב, א), הסעיר את מחשבתם של פילוסופים ומקובלים, חסידים ומתנגדים, אנשי הלכה ואנשי רוח, תאיסטיים ואתאיסטיים, חוקרים, סופרים ומשוררים, יהודים ולא יהודים. בין שלל הדמויות שעסקו בסיפור על בריאת העולם היו גם פרופ' ישעיהו ליבוביץ והרב הלורד פרופ' יונתן זקס.

ישעיהו ליבוביץ היה מגדולי ההוגים היהודים במאה ה-20. יונתן זקס היה מגדולי ההוגים היהודים במאה ה-21. מטבע הדברים, שניהם כתבו לא מעט גם על פרשת בראשית בכלל ועל סיפור הבריאה בפרט. בדברים שלהלן אבקש להשוות בין שתי הערות פרשניות קצרות על סיפור הבריאה המקראי – האחת של ליבוביץ והשנייה של זקס – שיש ביניהן מכנה משותף מתודולוגי מעניין (ויוצא דופן למדי בנוף ההגות של שניהם), המבליט את השוני בין זוויות ההתבוננות שמהן עיין כל אחד מהם בסיפור זה.

להלן דבריו של ליבוביץ:

להפתעתנו הרבה אנו מוצאים כי **לסיפור בריאת העולם** במעשה בראשית, לרבות ענין היום השביעי בו שבתה מלאכת בראשית, מקדישה התורה בסך הכל **שלושים וארבעה פסוקים**, ואילו לסיפור מלאכת המיטכן בידי ישראל, מקדישה היא כארבע-מאות פסוקים... עובדה שהיא מאלפת ביותר, ואנו ממש **נדהמים נוכח הדיספרופורציה** שלפנינו שאיננה מיקרית ובוודאי אומרת משהו, והיא

1 ישעיהו ליבוביץ, **שבע שנים של שיחות על פרשת השבוע**, ישראל תשס"א, עמ' 10-11 (ההדגשות במובאות שבמאמר זה הן שלי).

2 יונתן זקס, **לא בשם האל: אל מול האלימות הדתית**, ירושלים 2016, עמ' 148.

* ד"ר דרור ארליך מלמד מחשבת ישראל בביה"ס ללימודי יסוד ביהדות באוניברסיטת בר-אילן.

"הבית שבונה האדם לא-לוהיו", אליבא דזקס, אינו המשכן ולא עבודת האל – אלא הקמת החברה האנושית.

*

בספרו "תורה של הנפש" מציע אילעאי עופרן לראות בתורה מעין מבחן רורשך. לדבריו, בתורה קולות רבים ושונים, ועל כן אפשר לראותה לא רק בבחינת "מגדלור המנחה את הדרך" אלא גם "ראי המתבונן אל הנפש פנימה". התורה לא רק מכתיבה לאדם חוקים ומלמדת אותו מוסר, אלא גם מזמינה אותו לפרש את פסוקיה לאור עולמו הפנימי.⁵ על רקע זה אפשר להבין את התבוננות השונות של ליבוביץ וזקס שעלו לכאורה מהתבוננות באותה תופעה ספרותית במקרא, אך למעשה שיקפו כל אחת את עולמו הפנימי השונה של כל אחד מהם.

לסיום, ברצוני לקחת את הטענה שהציג עופרן צעד אחד קדימה. התורה, שהשבת אנו פותחים מחזור חדש של קריאתה, מזמנת לנו – לכולנו, ולא רק לפרשניה השיטתיים – אפשרות ייחודית להצצה אל ההתפתחויות החלות בעולמנו הפנימי. הרי מדי שנה אנו שבים וקוראים פרשה אחר פרשה: פעם שמים לב באופן מיוחד למילה זו או לפסוק זה ופעם למילה אחרת או לפסוק אחר; בזמן מסוים מתלהבים מפרשנות כזאת ובזמן אחר מפרשנות אחרת; בשנה אחת מזדהים עם פעולתה של דמות מקראית כלשהי ובשנה שלאחריה עם פעולתה של הדמות שפעלה כנגדה. אפשר, למשל, שבשלב מסוים בחיים נאמץ את הדרשנות של ליבוביץ ונבטא בכך הזדהות עם התפיסה המעמידה את ההלכה באופן בלעדי בלב החיים הדתיים, ואילו בשלב אחר נצטרף למדרש שהציע זקס מתוך הזדהות עם התפיסה הרואה ביחס לזולת את המסר המרכזי שמביאה הדת היהודית לעולם. החזרה אל אותו טקסט מדי שנה, יחד עם תשומת לב המכוונת אל השינויים הללו, מאפשרות לנו לעקוב אחר התמורות המתרחשות בעולמנו המנטלי ובתפיסותינו הדתיות.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

5 אילעאי עופרן, תורה של הנפש: מסיפורי המקרא אל נבכי הנפש, ראשון לציון 2018, עמ' 376-377.

הכמותי מובילים למסקנות בדבר היחס האיכותי. שני ההוגים טוענים שהקיצור הניכר בתיאור בריאת העולם, בהשוואה לעניינים אחרים שהתורה מתארת בהרחבה רבה, מלמד על חשיבותו המועטה (ליבוביץ) או על הקלות שבה היא התרחשה (זקס). אך עיקר עניינם אינו בהקטנת ערכו של רעיון הבריאה אלא בהעצמת ערכו של גורם ההשוואה. ובנקודה זו בדיוק נפרדות דרכי השניים: כל אחד מהם מבקש להעצים ערך אחר, ומתוך כך בוחר את מושא ההשוואה המתאים. יש, כמובן, בסיס פרשני לגיטימי לשתי ההשוואות: האחת משווה בין שתי מלאכות של בנייה, והאחרת – בין הנושא של פרק אחד בספר בראשית לנושא העובר כחוט השני במרבית פרקי האחרים. ואולם, בשני המקרים המהלך הוא דרשני באופן מובהק, ועל כן מלמד בעיקר על תפיסות עולמם של שני הפרשנים ועל הדגשים השונים שהיו משמעותיים לכל אחד מהם.

ליבוביץ בוחר להציב זו מול זו את פרשיית בריאת העולם ואת הפרשיות העוסקות בבניית המשכן.³ הוא מצביע על חוסר הפרופורציה ה"מפתיע" וה"מדהים" בין התיאור הקצרצר של הבריאה לבין התיאור המפורט של מלאכת המשכן, ולומד מכך – באופן שאינו מפתיע כלל את כל מי שמכיר את משנתו – שעבודת ה' בעולם (המתבטאת כאן בבניית המשכן) חשובה מקיומו של העולם כשלעצמו. העולם, שיצירתו מתוארת בקיצור נמרץ, הוא רק הפלטפורמה למאמץ ולהשתדלות של האדם לבצע את החובות הדתיות המוטלות עליו.

זקס, לעומת זאת, מצביע על הקיצור בסיפור הבריאה לעומת האריכות הרבה בסיפורים על מערכות היחסים שבין איש ואשתו, בין הורים לילדיהם ובין אחים. הוא לומד מכך – שוב, באופן שאינו מפתיע כלל את כל מי שמכיר את משנתו – שהעומק הדתי של ספר בראשית, ושל הדת היהודית בכללותה, טמון לא במרחב של עבודת האל אלא בהבנת המורכבות של החיים האנושיים. הניגוד בינו לבין ליבוביץ בעניין זה אף מתחדד בהתייחסות נוספת שלו למקומו השולי של סיפור הבריאה במקרא:

התנ"ך מייחד למעשה הבריאה לא יותר משלושים וארבעה פסוקים, ואינו מאזכר אותו בהמשך אלא לעתים נדירות... יותר משמעסיק אותו הבית שבנה א-לוהים בעבור האדם, מעסיק את התנ"ך הבית שבונה האדם לא-לוהיו. בעיניו הדבר המהותי אינו עולם הטבע שברא א-לוהים, אלא העולם החברתי שאנו יוצרים.⁴

3 יצוין כי השוואה אחרת, מעניינת כשלעצמה, בין שני התיאורים מופיעה כבר במדרש תנחומא, פקודי, ב-ג.
4 יונתן זקס, רדיקלית אז, רדיקלית עכשיו: מורשת הדת העתיקה בעולם, ירושלים 2016, עמ' 65.